

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פסח, תש"ע
מספר 855

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הנוסח הקדום והראוי לברכת האילנות בלבוכם*

"ברכת האילנות" נאמרת במהלך חודש ניסן, כאשר רואים עץ פרי פורח (רצוי אחדים). ברכה זו מובאת כבר באוסף ברכות הראייה מימי המשנה וגם בתלמוד הבבלי בשני מקומות (ברכות מג ע"ב; ר"ה יא ע"א). ברוב עדי הנוסח העתיקים נאמר: "ברוך שלא חיסר בעולמו (או: מעולמו) כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות (כדי) להתנאות בהן (או: מהן) בני אדם". נוסח זה קרוב גם לנוסח הגאונים,¹ וזה נוסח הרי"ף ורש"י על אתר (וילנא).

רש"י מסביר בפירושו על התלמוד כאן את משמעות המילה להתנאות: ליהנות (בר"ה [וילנא]: להנות). לדעת רש"י, הפועל להתנאות (התפעל, מהשורש נא"י) שמשמעותו הנפוצה להתייפות ולהתקשט, מופיע כאן במובנו המשני והשאלו: להפיק הנאה. כאילו נאמר כאן להתהנות (= התפעל) או ליהנות (= נפעל) מהשורש הנ"י, שגם השם הנאה נגזר ממנו.

במיעוטם של עדי הנוסח של התלמוד, בעיקר בכ"י של מסכת ראש השנה שנכתבו אחרי ימי רש"י, אנו מוצאים במקום "להתנאות" ← "ליהנות". לא מצינו עדי נוסח לפני ימי רש"י עם החלופה ליהנות! נדמה שלפנינו התהליך המוכר של הכנסת פירוש רש"י לגוף הטקסט התלמודי בידי המעתיקים, וכך נולדה הגרסה "ליהנות" החל מתקופת רש"י. פירוש רש"י בתלמוד מעיד שהייתה לפניו הגרסה "להתנאות", שאם לא כן לא היה מוסיף את פירושו.

גם רמב"ם גורס בברכה² ב'משנה תורה' (אהבה, הלכות ברכות, פ"י הי"ג) "להתנאות", כגאונים, הרי"ף ורש"י, אך כמו הגאונים הוא משמיט את המילים "ואילנות טובות", וגרסתו: "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות נאות כדי להתנאות בהם (או: בהן) בני אדם" – התקבלה, לפעמים בשינויים קלים, ברוב סידורי התימנים, כשיטתם לפסוק הלכה כרמב"ם.

הטקסט שלהלן הוא לפי הגרסה של הטור והשו"ע (או"ח, סימן רכו, פרט לשינוי בהם/בהן – ראו להלן), המתבססת על רוב הפוסקים הראשונים אחרי רש"י. בעקבות אלו גרסו כך גם רוב הפוסקים האחרונים בשינויים מזעריים ביניהם, ונדמה שזה הנוסח הראוי לאמרו בעדות ישראל שקיבלו עליהן לפסוק הלכה כשו"ע. הניקוד שלהלן הוא לפי יעב"ץ = ר' יעקב עמדין, בסידורו עמודי שמים (אלטונא תק"ה/ח-1745/8)³ ובספרו לוח ארש.⁴

* רשימה זו היא תקציר של מאמרי המורחב: "גלגוליה של ברכת האילנות", בהכנה.

¹ ספר הלכות גדולות סימן א – הלכות ברכות, פרק שישי (ד"ה אמר רב), מהדורת מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ב, אבל שם חסר: "אילנות טובות".

² במהדורותיו המתוקנות ולא במהדורות ווארשא תרמ"א/ב-וילנא תר"ס הנפוצות ובצילומיהן, הגורסות בברכה כשלחן ערוך. ראו להלן.

³ ראו במהדורתו המחודשת, הוצאת אשכול, ירושלים תשנ"ג, ח"ב, עמ' קמ – הטקסט שם אינו בהכרח מידי יעב"ץ!

בצירוף ברא בו מותר להדגיש בדגש קל את הבי"ת של פו כיוון שבלשון חכמים אין חובה לרפות את בגדכפ"ת בראש התיבה אחרי אותיות אהו"י כבמקרא.⁵
הנוסח שלהלן מופיע אצל המחברים האשכנזים והספרדים ובסידוריהם לפני שהגיהו אותם המדקדקים בגרמניה, בתקופת טרום-ההשכלה וההשכלה במאה ה-18, על-פי ה"דקדוק המקראי" כשיטתם:

- ר' שלמה זלמן הענא (= רז"ה) בסידורו בית תפילה, דף עח ע"ב, יסניץ תפ"ה-1725 (שינה: פלום ← דָּכָר).
- ר' יצחק סטנאָב בסידורו ויעתר יצחק, ברלין, תקמ"ה-1785, במדור עמק ברכה כט, שם, (שינה: אילנות טובות ← אילנות טובים ואת ניקוד ליהנות (בנפעל) ← לְהִנּוֹת (בפיעל). איני יודע מי הנהיג את השינוי פו ← בו (השמטת הדגש הקל אחרי אותיות אהו"י כבמקרא). השינוי בהן ← בהם קדום מאוד (כך כבר בכמה מכתבי היד החשובים של רמב"ם, בטור ובשו"ע!). לאור רוב המקורות האחרים נראה שזאת טעות-העתקה או טעות-דפוס.

להלן, באות עבה מצוינים המקומות ששינו המגיהים הנ"ל ובעיניים רוב הסידורים האשכנזיים המצויים בזמננו שאימצו את כל השינויים מהמאה ה-18 או את חלקם (אלה של רז"ה). יכול להיות שהמגיהים האלה הרשו לעצמם את השינויים הנקובים בגלל ממצאם שגרסת השו"ע כבר סוטה בעצמה מהנוסח התלמודי המקורי.

הסידורים הספרדיים שמרו בדרך כלל על הנוסח של שו"ע אבל ניקדו חסר כדלהלן, שהוא חלופה תקינה לניקוד האשכנזים.⁶

* * *

זהו הנוסח הראוי, לעניות דעתי:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שְׁלֹא זָזָר (בסידורי הספרדים-
חלופה תקינה: חָסַר) בְּעוֹלָמוֹ כָּלֹם וּבָרָא בּוֹ בְּרִיּוֹת טוֹבוֹת וְאִלְנוֹת
טוֹבוֹת לְהִנּוֹת בְּהֵן בְּנֵי אָדָם.

אינג' יעקב לוינגר
תל אביב

ציור "קערת הפסח" שהוכן כתחליף סמלי ל"סדר"
באחד ממחנות הריכוז הנאציים בטרזינשטאדט
(<http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/mahanaim/pesah/pishey.htm>)

⁴ מהדורת ר"ד יצחקי, טורונטו תשס"א, חלק א', סימנים תמה/ו בעמ' קלו/ז, וראו הערות המהדיר שם, עמ' תנג, סימנים תתיג-תתיקד ועמ' תצה/ו, סימן קעג.

⁵ ד"ר רפאל זר, מערכת מפעל המקרא (בהתכתבות פרטית).

⁶ תודתי לכל מי שסייע בידי (בסדר א"ב): ד"ר גבריאל בירנבאום, ד"ר רפאל זר, הרב דויד יצחקי, ד"ר חיים א' כהן, הרב ד"ר דוד מישלוב, ועוד מומחים רבים. פרופ' אהרן דותן מאוניברסיטת תל-אביב הביע את הסתייגותו מהנוסח המובא לעיל. הוא מעדיף כנראה את תיקוני המדקדקים הנ"ל בני המאה ה-18 אבל לא פירט לפני את נימוקיו.